

EMLÉKHELYEK

A csíkszeredai Mikó-vár

Csíkszeredát, a Csíki-medence egyetlen mezővárosát 1558-ban említi először írásos dokumentum, éspedig Izabella királyné Tordán kelt szabadalomlevele. A XII-XIII. századra visszatekintő csíki székely községek mellett eltörpülő városkában a XVII. század elején olyan reneszánsz várkastély épül, amely a későbbi átalakítások ellenére is, méltón sorakozik fel a Csíki-medence rangos, szakrális jellegű emlékei mellé.

A vár története

Csíkszentmihályi Sándor Zsigmond koholmányában, az ún. „Csíki székely krónikában” a csíkszeredai (?) Mikó-vár építését a XI. századra (1063) teszi, és azt állítja, hogy 1533-ban, a krónika állítólagos szerkesztése idején is „virágzó vár volt”.¹ Ezt a gondolatot aztán régi és újabb szerzők, többen is történeti tényként kezelték és átvették. Így Gaali Zoltán a régi székely várakról szóló munkájában írja, hogy „a hős Mikó az első ott levő várat a XI. században építé és, hogy e vár a csíki krónika írásakor, 1533-ban még ép” állapotban volt. Feltételezi, hogy ezt az építményt a János Zsigmond vagy a Báthori Kristóf idején kitört zavargások során rombolták le.

Kiss Gábornak az újabban megjelent könyve sajnos átveszi ezeket a meséket. Annyit azonban pontosít, hogy a vár lerombolásának valószínűbb ideje 1595, amikor a jogaiktól megfosztott székelyek, mint a feudális elnyomás eszközét és jelképét, megsemmisítették a várat.²

Mikó Ferencnek, 1611-ben, alkapitánnyá történt kinevezésekor Csíkban nem volt jószága. A csíkiak, mivel földdel, házzal itt nem rendelkezett, tisztségében sem akarták elismerni. Maga Mikó így érvelt Kelemen Mihály főkirálybíró és társai előtt: „Mivel mentse kegyelmeitek magát, hogy engemet kapitánynak fel nem vehet, tudniillik, hogy semmi zálogom, sem rezidenciám itt nincsen, értem: most én azt nem disputálok, sem az én tisztemet erővel én nem oltalmazom, vagy arra ki gondot visel. Hanem az én uram ő nagysága, Bethlen Gábor kegyelmeitek főkapitánya, én annak egy főember szolgája, erdélyi és igaz székely nemzet vagyok. Imhol a mi kegyelmes urunk, ő felsége parancsolatja, ki nekem, úgy, mint csíki vicekapitánynak szól...: ha ki szómat fogadja, harmadnapra mustrát hirdetek, attól becsülettel veszem, ha ki szómat nem fogadja, bizony megbüntetem...”³

Ebből az látszik bizonyosnak, hogy Mikó Ferenc Csíkban sem házzal, sem földdel, még zálogossal sem rendelkezett. 1595-től 16 év telt el. Ha itt a hidvégi Mikók korábban birtokoltak volna várat, jószágot, az a tény a csíki kortársak körében sem mehetett volna ilyen hirtelen feledésbe. A legvalószínűbb az, hogy nem létezett itt korábban semmiféle Mikó-vár.

A legutóbbi időig bizonytalan volt az az időpont, amikor a Mikó-vár építése elkezdődött. Muckenhaupt Erzsébet muzeológus rábukkant arra a csíksomlyói kolostorból elszármazott könyvre, amelyben a következő bejegyzés választ ad erre a kérdésre: „Az Zereda uarat kezdék építeni, 1623, 26 di(e) aprilis”.⁴

¹ Szádeczky Lajos: A csíki székely krónika. Bp. 1905. 157. old.

² Gaali Zoltán: A székely ősvárak története. I.k. Bp. 1933. 149-185. old. Kiss Gábor: Erdélyi várak, várkastélyok. Bp. 1987. 188-191. old.: Nagy János: Hidvégi Mikó Ferenc életrajza. In: Keresztény Magvető. 10. évf., 1985.

³ Erdély öröksége. III.k. 1603-1613. Bp. 1933. 149. old.

⁴ Augustinus, Aurelius: Epitome omnium operum. IV.k. Köln. 1539. Az első táblán belül van az idézett szöveg.

A mintegy 75x70 m alapterületű olaszbástyás várkastély építése legkésőbb az 1630-as évek elejére befejeződött, amint azt az alsíki protokollum adatai is bizonyítják. A protokollum szerint 1631 tavaszán a Szereda városi Gál Mihály törvényszék elé idézte Görlicze Istvánt a Mikó-útvárban szolgáló darabontot.⁵ Csíkszereda város lakói abban az időben körülbelül 20 éven át Mikó Ferenc jobbágyai voltak. A Gyulafehérváron, 1614. szeptember 27. és október 7. között tartott országgyűlés „a kulcsos, szabad mező- és kerített városok” között Csíkszeredára is kiró 50 forintos adót. Ellenben Csíkszereda már hiányzik az adófizető városok 1615. évi listájáról.

Korábbi állítások ellenére Mikó Ferenc itt nem kapott semmilyen szeredai fejedelmi jószágot, mert ilyen nem is létezett, hanem ajándékba kapta a fejedelemtől, Bethlen Gábortól jobbágyként Szereda város lakosságát, feltehetőleg 1614 végén vagy 1615 elején. A kicsi lélekszámú város népe a Mikó-útvárban és körülötte teljesíthette a jobbágyi státusából adódó kötelezettségeit.⁶

A Mikó-útvárban 1635. november 12-én datálódott I. Rákóczi Györgynek a csíki tisztségviselőkhöz intézett rendelete: „látjuk, hogy mennyi sok bántási legyenek kiváltképpen az(oknak), kik erőtlenebbek kegyelmetek között... Tisztviselő hiveink... oltalmazzák igazságokban, egyet(is) azok közül jobbágyokká tenni semmi úton ne engedjenek”. Ekkor járulhattak a Szereda városiak is azzal a kérelmükkel a fejedelemez, hogy vegye ki őket a jobbágyi állapotukból. „hajukat 1635 decemberében teljesítette a fejedelem.”⁷

A vár tulajdonjoga 1635-ben Mikó Ferenc csíki főkapitány halálakor fiára Józsefekre szállt. Ennek korai elhunytával 1636-ban a felesége, Macskási Ilona tulajdonába került.

Pánczélós Balázs és István Martonfalváról 1635 decemberében perbe fogták Mikó Józsefet, mert Mikó Ferenc az ő földjüket is elfoglalta, amikor a várat építették. Ha ez a terület valamikor Mikó-tulajdon lett volna a Pánczélósok aligha tették volna ezt.⁸

A vár építtetője Mikó Ferenc a háromszéki Hidvégen 1585 körül született. Apja Mikó János, anyja Forró Borbála. Fiatalkora egybeesik Erdély történetének egyik legválságosabb szakaszával. A serdülőkorú Mikó Ferenc Barcsai András apródjaként („inasaként”) részt vett a miriszlói (1600) és a goroszlói (1601) csatában. Ennek halála után (1602) Bethlen Gábor szolgálatába szegődött. 1611-ben Bethlen Gábor küldötteként a Radu 1602-éban havasalföldi vajda, valamint a Forgách Zsigmond császári kapitány hadai által ostromlott Szebenbe a fejedelemez, Báthori Gáborhoz üzenetet juttatott be. Bátorságát, ügyességét a fejedelem 50 arannyal jutalmazta. Ez képezte későbbi vagyonának az alapját.⁹

1613-ban Bethlen, az új fejedelem, saját korábbi tisztségére érdemesítette az energikus Mikó Ferencet. Csíki főkapitánnyá nevezte őt, ki Bethlen Gábornak gyermekkorától odaadó híve volt. A jómódú középnemesség soraiból emelkedett az erdélyi nagyságos urak közé. 1622-től tanácsúr, kincstárnok, majd udvarmester. A még fiatalkorában írt krónikája igen éles szemű megfigyelőre vall. Bethlen Gábor legjártaabb, legtapasztaltabb diplomatái közé tartozott. Hűséges szolgálatait a fejedelem bőkezűen jutalmazta.¹⁰

A vár új birtokosa, özvegy Mikó Józsefné, Macskási Ilona 1637 második felében vagy 1638-ban alsócernátoni Domokos Tamáshoz ment feleségül. Ezután Mikó-útvár, a felesége jussán, Damokos Tamás tulajdona mintegy 20 éven át, 1657-1658 körül. Az új várurak a martonfalviak közül többen is törvényszék elé idézték, mivel Mikó Ferenc a várkastély körüli földjeiket foglaltatta el. Így 1635-ben a főkapitány parancsára a Mikó-útvár akkori

⁵ A 6334-es számú alsíki protokollum. 1630-1634. 49/106. old. Csíki Székely Múzeum.

⁶ Pál Antal Sándor: Csíkszereda mezőváros a XVI-XVII. században. In: A Dunántúl településtörténete. IX. Város-mezőváros-városiasodás. Veszprém, 1992. 81-88. old.; Erdélyi Országgyűlési Határozatok. VII.k. 1614-1621. Bp. 1880. 251. old.

⁷ Pál-Antal Sándor: i.m. 81-88. old.

⁸ Sándor Imre: A csíkszentsimoni Endes család levéltára. Kolozsvár, 1910. 25. old.; Trócsányi Zsolt: Erdély központi Kormányzata. 1540-1690. Bp. 1980. 31-32., 36., 321-324. old.

⁹ Gróf Illésházi István nádor följegyzései. 1592-1603. Hídvégi Mikó Ferenc históriája. 1594-1613. Pest, 1863. 209-211. old.; Gróf Kemény József: Mikó-útvár emléke. In: Új Magyar Múzeum, 1854.; Köblös Zoltán: A hídvégi Mikó család. In: Emlékkönyv 1909-1942. Kolozsvár, 1942. 225-243. old.

¹⁰ Benda Kálmán: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. In: Századok, 1981/4.sz. 725-730. old.; Köblös Zoltán: i.m.

gondnoka a pálfalvi Ágoston István, erőszakkal „potentia mediante”, elfoglalta és „egy műhelynek való vinnyét (kovácsműhelyt) csináltatott” építtetett az Ábrán (máshol Ábrahám) Bálint telkére. Most pedig, mondja a panaszos, Damokos Tamás a vár új gondviselője, Salamon István révén a házat elkészíttette, és „jobbágyot akar bele szállítani.”¹¹

A Mikó-útvár elnevezés is arra készített egyeseket, hogy azon a helyen egy korábbi vár létét feltételezzék. Miért hívják újnak a várkastélyt? Nem tudunk egyértelműen megnyugtató választ adni. Úgy véljük, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, miszerint a Málnáson (Háromszék) levő Herec várát a korábbi századokban Mikó-vár néven is ismerték.¹²

Rákóczi György 1657-es megdöntött lengyelországi hadjárata idején Damokos Tamás, aki talán 1646-tól csíki főkirálybíró is, a Kemény János parancsnoksága alatt álló erdélyi haddal együtt a krími tatárok fogságába esett. Csak mintegy 9 év múltán térhetett haza Erdélybe. Eközben a felesége is elhunyt. Nehezen tudták, valószínű e miatt is, összegyűjteni a váltságdíjat. Mikó-vár 1659-ben Petki István főkapitány tulajdonában van.¹³ Meglehet, hogy eközben a várat eladták, vagy zálogba adták Petki Istvánnak. A Mikó-vár sorsa összefonódott Csík tragikus sorsával.

Petki István főkapitány és veje Lázár István főkirálybíró 1661 őszén is kitartottak Kemény János fejedelem törökellenes politikája mellett. Arra számítottak, hogy a természet adta lehetőségekkel élve megakadályozhatják a pogány hadat abban, hogy betörjön Csíkba.¹⁴ De a tatár lovasság balról, a török lovashadak pedig jobbról könnyűszerrel kerültk meg a Tolvajos tetőn (Hargitán) kiépített védelmi vonalat. „Mikor aztán támadás történt ellenük, akkor ki láncravert fogollyá, ki pedig a kard martalékává lett. Némelyek a futás gondolatával a hegyekbe menekültek. Gyermekeik és házanépük muzulmáná lettek”. Evlia Cselebi török utazó írja ezt, aki maga is részt vett a hadjáratban. 1661. október 21-én, Szent Orsolya napján következett be a török-tatár támadás. Evlia Cselebi leírja a várostromot: „Ötszög alakban van építve, és öt erős bástyával, s két új kapuval bíró erős kővár ez. Azon éjjel a vár és külvárosa ellen hadseregünk ostromot intézett... a vár is tüzet szórt... Ám a hitharcosok... az ágyúkkal a várat rombolták... Az ellenség a vagyonát hátrahagyva a várba ment... Ezután a várost felgyújtották... a lángok a várig menvén, néhány helyen az is tüzet fogott... a várban levő magyarok... értékes portékáikat magukhoz vévén, házanépükkel és gyermekeikkel kegyelemért könyörögtek, s mikor a várból kijöttek, valamennyien elfogattak. Kapitányuk, 200 érsek papjuk, bíráik összesen négyezer ember fogságba estek, a náluk levő vagyonuk elvételre. Az iszlám sereg, a vár repedezett falain bement... Ezután felgyújtották a még nem égő helyeket... A vár és a város elpusztult. A győzelmes harcosok örvendeztek és vígan voltak.”

A török krónikás által festett kép pontossága több helyen kétségbe vonható. Adatait ellenőrizni nemigen tudjuk, de a leírásból jól érzékelhető a vár és Csík tragikus sorsa. Az invázió óriási pusztítással járt. Több mint 10 000 embert tettek rabba, hajtottak el, vagy öltek meg. A rablott holmit Evlia Cselebi szerint 4000 szekéren szállították el.¹⁵

Ami még a feldúlt Mikó-várban maradt azt a csíkszentkirályi Józsa Mihály hordta el. A szemtanúk szerint „egy üstös hordót szurokkal”, nagy kart (gabonás ládát), vendelyt (nagy faedényt), a várbeli tömlőc rostélyát, üvegablakokat, „küs ládát”, ónos ajtósarkakat, padokat, száz száz deszkát, a vár előtti térről cserefákat, és más „egyet-mást hozának a vártól”. Józsa Mihály vallomása szerint: „elhozám, mert más is elvitte volna”.

¹¹ Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai. Protokollumok: 27/4/1637, 27/2-1638 (ez utóbbi tévesen az 1626-os iratok között található), 27/6/640. 49-50. old.

¹² Kiss Gábor: i.m. 284-285. old.; Csíkszeredai Állami Levéltár. 27/6/1659. III. 26.; Székely Oklevéltár. VI.k. Kolozsvár, 1897. 303-305. old.

¹³ Kérdéses, hogy *Domokos Tamás* 1646-ban lett-e főkirálybíró?

¹⁴ *Bethlen János*: Erdély története. 1629-1673. Bp. 1993. 105. old.

¹⁵ *Evlia Cselebi*: Magyarország utazásai. Bp. 1904. 127-128. old., 133. old. A török utazó leírásában sok fantáziálás, túlzás van. A Mikó-útvárat Betest várának nevezi.

¹⁶ *Benedek Pál*: Tatárbetörés Csíkba 1661-ben. Kolozsvár, 1945. 60-81. old.; *Evlia Cselebi*: i.m. 133. old.; *Kájoni János*: Fekete könyv. Szeged, 1991. 57-58. old.; 1. old.; *Loszteiner Leonárd*: Cronologia topographico-chorographica, 1777. 449-467. old. (Kézirat.) Csíksomlyói kolostor könyvtára. Jelzete: A VI. 7/5254; Cs.Á.Lt. 27/17/1663. IV. 3.

Később, 1665-ben Petki István újból főkapitány lett, de nem kísérelte meg az építmény helyreállítását.

Nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy Mikó Ferenc várkastélyát védőárokka l vették-e körül vagy nem? Egy tanúvallomásban elejtett mondat arra utal, hogy a várárkot talán már Mikó Ferenc idején megépítették: „a Szeredai Sánczban egy darabig köztünk is lakott” mondja a mindsze nti Széploki Sámuel 1712-ben.¹⁷

Stephan Steinville császári generális, Erdély főparancsnoka, nagyarányú erődítési munkálatokat kezdeményezett. A Mikó-várat is helyreállította, újraépítette. 1715-ben az udvarhelyszékieknek és a csíkiaknak „4000 darab cserefát” kellett Udvarhelyszékről a Tolvajos- és Mitács-tetőn át Szeredába, a Mikó-várhoz szállítaniuk. Az udvarhelyiek a Tolvajos- és Mitács tetőig fuvarozták a cserefákat, onnan a csíkiak hozták be Szeredába. A katonai hatóságok a helyreállításakor megint több szántóföldet, ingatlant foglaltak el a vár környékén. Jóvátételről, bár a tulajdonosok követelték, nincs tudomásunk.

A bejárat fölötti felirat a restaurálás befejezésének idejét, valamint Károly császár címeit rögzíti: C(arolus) VI (Sextus) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(gustus), G(ermaniae) H(ispanorum?) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex), A(ustriae) ARCH(idux), P(rinceps) TR(ansilvaniae) 171(6).

A szeredai vár, ahogyan újabban nevezték a Mikó-várat, a Csíkszékb en állomásozó császári parancsnokság székhelye. A madéfalvi vérengzést követően (1764) ide kísérték 400 letartóztatott csíki székelyt. Letartóztatása után itt hallgatták ki, itt tartották vasra verve egy ideig Zöld Pétert is.¹⁸

1764-1849 között a csíki székely gyalogezred parancsnoksága székel a várban. 1849-ben a székelyföldi forradalmi erők vezetőjének, Gál Sándor ezredesnek a parancsnoksága alá került. A vár mellett ágyúöntő kemencék építésébe kezdtek, azonban üzembe helyezésükre már nem került sor.¹⁹

Az épület több mint 100 éven át továbbra is kaszárnya. Az 1950-es évek végén traktoros iskolát helyeztek el az épületben. 1970-ben restaurálják. Ekkor költözik ide a szeredai múzeum, amely ma Csíki Múzeum nevet viseli.

¹⁷ Csíkszeredai Állami Levéltár. Alcsík iratai. 29-//1712. VII. 15.

¹⁸ Szádeczky Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927. 282. old.; U.o.: A székely határország szervezése 1762-1764-ben. Bp. 1908. 159-183., 622. old.; Trócsányi Zsolt: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben. 1690-1740. Bp. 1988. 118., 161. old.; 1848. Arcok, eszmék, tettek. Bukarest, 1974. 211. old.

¹⁹ Kovács András: Szabályos alaprajzú olaszbástyás várkastélyok Erdélyben. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1980. 98. old.

A vár leírása

Tekintettel arra, hogy Mikó Ferenc nemcsak Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék főkapitánya, hanem Bethlen Gábor fejedelem bizalmasa, jóbarátja és az udvarban több tisztség viselője is volt, a számára készült várkastély építésénél joggal feltételezhető a fejedelem olasz építészének, Giacomo Restinek a közreműködése, aki 1615-1634 között, mint udvari építész működött Erdélyben.²⁰

Az alvinci, radnóti vagy éppen a szárhegyi kastélyokkal rokonítható Mikó-vár, Kovács András művészettörténés szerint „...az olaszbástyás stílus legszebb erdélyi emlékei közé tartozik”.²¹

Az 1714-1716-os újjáépítés nem sokat változtathatott a várkastélyon. Az alaprajzon legalábbis nem.

1661 után, a díszeitől megfosztott reneszánsz épület nem nyerte vissza régi pompáját. A főbejárati kaput leszámítva²² egyetlen kőből faragott egyszerű szögletes ajtókerete²³ és a délnyugati bástya két mérműves ablakkerete minden díszé.

A reneszánsz várkastélyról pontos felmérést vagy leírást eddig nem ismerünk, de az osztrák határőrség parancsnoksági székhelyévé alakított várról két felmérés is maradt ránk. Az egyik 1735-ben készült Johann Conrad von Weiss mérnökkari alezredes munkája.²⁴ Ennél valamivel részletesebb az 1750-ben Rebain főstrázsamester parancsnoksága alatt készített felmérés,²⁵ amelyen a vár környéke is megjelenik Csíkszereda várossal együtt. Ez, egyben a város eddig ismert legelső térképe is.

A védőművekkel kiépített várat két koncentrikus árok vette körül, melyen át két felvonóhíd vezetett a főbejárathoz. Mindkét hídnak kaputornya (hídfője) volt, ezekből csak a külső maradt meg. A belső árkot már 1860 előtt feltöltötték, mert Orbán Balázs csak a külső hidat látta.²⁶ A külső árok egy része a déli oldalon a mai napig megvan.

A századeleji Mikó-várat egy korabeli képeslap örökölte meg.²⁷ Ezen még jól látszik a vár keleti részén kiépített földsánc egy része. Ekkor már a külső árok is fel van töltve, csak az árok belső részén kiépített kőfal teteje emelkedik ki a földből. A kaputorony és a Mikó-vár közötti részen előtűnő árkados épületet lópihentetőnek használták.²⁸

A vár négy szárnya négyszögben illeszkedik egymáshoz egy majdnem négyzet alakú belső udvart zárva körül (31,5x33,5 m). Sarkaihoz ó-olasz bástyák, nyugati oldalának külső falához pedig nyolcszögű, egyszintes lőporraktár csatlakozik. Keleti, északi és nyugati szárnyai, valamint sarkbástyái kétszintesek. A korábban egyszintesnek feltüntetett déli szárnyat valamikor, későbbben háromszintesre emelték.²⁹

A keleti szárny emeletén feltüntetett kicsi kápolna³⁰ bizonyosan a régi kastély maradványa. Az unitárius vallású Mikó Ferenc használhatta. Az osztrák tisztek ebédlővé alakítják át. A többnyire római katolikus vallású osztrák katonák számára pedig 1730-ban a délnyugati bástyát rendezik be kápolnáknak,³¹ melyet Kisboldogasszony tiszteletére szentelnek

²⁰ Uo. 87. old.

²¹ A radnóti várkastély délnyugati, valamint a szilágysomlyói várkastély főbejárati kapujával rokonítható.

²² A kapualj déli bejáratának ajtókerete. (A bejárat a múzeum kiállítási termeibe vezet).

²³ Erdélyi Múzeum, XLVIII.k., 1943. 2.f., 199. old.

²⁴ A bécsi Hadtörténeli Levéltárban található rajzokról készült fotókópiák Vécsey Gyula révén kerültek a Csíki Székely Múzeumba.

²⁵ *Orbán Balázs: A Székelyföld leírása.* II.k. 24. old.

²⁶ A képeslap Eröss Vilmos tulajdona.

²⁷ A vár szerelési munkálataihoz ásott árok ezen részén több cseréppipa került elő.

²⁸ A felmérés magyarázó szövege alapján ezt a szárnyat élelmiszerraktáraknak használták. A német szöveg fordítása megtalálható *Vécsey Gyula: Csíkszereda és a Mikóvár* című, 1982-ben írt dolgozatában, melyet a Csíki Székely Múzeum levéltára őriz.

²⁹ Az 1970-es felmérés magyarázó szövege alapján.

³⁰ A kápolna karzati részének boltíves nyílásait az 1970-1973-as restauráláskor bontották ki.

³¹ 1751-től önálló hitközséggé alakult Csíkszereda város lakossága 1758-ig a templom elkészültéig ide járt misére.

fel. A kápolnához tartozó hitközségnek az 1832. évi „Schematismus...” alapján 300 magyar és német nyelvű híve van.³² Mára a kápolna berendezéséből semmi sem maradt meg. A déli falon található két gótikus stílust utánozó mérműves ablak és a mennyezeten lévő szerény stukkó dísz emlékeztet az egykori kápolnára.

Az egységes homlokzatot, kőből faragott gömbölyű övpárkány tagolja (kivéve a déli szárnyat). A felfele keskenyedő vastag bástyafalak a földszinten eléri az 1,50 méter szélességet is.

A főbejárat kapualja boltíves. Hasonlóan a földszinti helyiségek nagy része is. Boltívek azonban többféle „formájú és technikájú”. Az északi szárny földszintjének minden terme fiókos dongaboltozatú. A keleti szárny termeinek csak egy része boltíves: hevederívré támaszkodó csehsüveg boltozású. Hasonló a nyugati szárny néhány termék boltozása is. A déli szárnyban levő két helyiség vegyes boltozású.

A bástyák mind földszinti, mind pedig emeleti termeit sűrű gerendás deszkamennyezet fedi. A délkeleti és északnyugati bástyák mestergerendáit nyereg- és könyökfás alátámasztás erősíti meg. Ezen bástyák, valamint a nyugati szárny alatt boltíves pincék találhatóak.

Mihály Zita- Szőcs János

A kalotaszegi Sebesvár

Ha a kalotaszegi Bánffyhunyard városkától nyugat irányba, Csucsra község felé haladunk, a Kolozsvárt Nagyváráddal összekötő nemzetközi műúton, a Királyhágó után, közvetlenül Kissebes (román neve Poieni) község előtt, ott ahol a Sebes patak a Sebes-Körösbe ömlik, letérünk a műútról balra, néhány száz méter megtétele után, beérkezünk SEBESVÁR ősi nevén Sebesváralja, románul Bologa) faluba. Ennek a kis településnek a határában, nem messze attól a helytől, ahol a Székelyjő pataka a Sebes-Körösbe „igyekszik”, széles fennsíkon híres római katonai tábor állt, melynek római neve Castrum Resculum volt.

A falunak másik (s számunkra érdekesebb) történelmi nevezetessége, amelyik a középkorban épült, a sebesvári, ott dacol az idő viszontagságaival a falu fölé emelkedő meredek, de könnyen megmászható Várdombon. Ezek a várromok jól láthatók úgy az országútról, mint a vasútról.

A vár neve a középkori oklevelekben (és később is) gyakran Hunyad vára (mivel közel Bánffyhunyardhoz) és Kalotaszeg vára néven is szerepelt. Eleinte királyi vár és birtok volt. Hunyad (későbbi nevén Bánffyhunyard) mezővároson kívül 18 falu és birtoka tartozott hozzá, nagy kiterjedésű erdőkkel (is), sőt időnként még aranybányák is tartoztak Sebesvárhoz. Valószínű, hogy eleinte földvár állt a mai vár helyén, amelyet a tatárdúlás elpusztított. A tatárjárás után már Erdélyben is kővárak épültek. Feltehető, hogy Sebesvár építéséhez felhasználták az elpusztult római katonai tábor (castrum) regeteg kőanyagát, amely ott hevert a közelben. A vár építése feltehetően Károly Róbert királyunk uralkodása idején (1308-1342) valósult meg. A legrégebbi okleveles említések a várról 1312-1325-ből valók, amikor várnagya Elefánti Dezső volt. Ettől kezdve aztán évszázadokon keresztül, egészen a XVIII. század elejéig, többször is történik okleveles említés Sebesvárról. Egy 1399. január 23-án keltezett oklevél szerint Mircea cel Bătrân havasföldi vajda, Töröcsváron kívül Zsigmond magyar királytól Sebesvár birtokát is megkapta hűbértokként. Így tehát a balsikerű nikápolyi csata után, Magyarország királya hűbéresének, Merceanak „mentsvárat” adott át, hogy a fenyegető török veszedelem elől legyen hova menekülnie. Mircea vajda nem kapta meg az egész uradalmat, mert például Bikalt (későbbi neve Magyarbikal) 1397-ben Tamásfalvi Gergelynek ajándékozta a király. Egy 1412-ben keltezett oklevél már ismét „castrum regis Sebeswar”-ként (királyi várként) említi. 1435-ben pedig Losonczy Bánffyok bir-

³² A dolgozat összeállításakor felhasználtuk Czompó Márta műépítés, a múzeum volt munkatársa jegyzetét is.

Kós Károly rajza

tokai között szerepel, akik hűbéri birtokként nyerték el Zsigmond királytól (miután a király 1420-ban nagyobb összegeket vett fel a családtól).

Parasztfelkelések idején: 1437-ben (a Budai Nagy Antal vezette), 1514-ben (a Dózsa György vezette parasztháború) és az 1658-1661 közötti török-tatár pusztítások idején ide menekültek a hűbérúr családjának tagjai, de állandó lakhelyük nem volt itt.

A gyászos emlékű vesztes mohácsi csata után, az erdélyi fejedelemség idején Sebesvárnak az lett a feladata, hogy védelmezze Erdély nyugati kapuit a törökök ellen. 1598-ban, amikor a pogányok először ostromolták Várad falait, Báthori Zsigmond tizenötezer harcost táboroztatott Sebesvár alatt. II. Rákóczi György a vesztes szászlónai csata után (1160. május 22.) súlyos sebesültek, hívei ide menekítették, majd innen Nagyváradra, ahol 1660. június 7-én belehalt sérüléseibe.

Amikor 1660-ban Várad török kézre került, Sebesvár végvár lett. Bánffy Dénes, Sebesvár akkori ura, mindent elkövetett, hogy kellőképpen kiépítse és megerősítse a várat. A törököket viszont nagymértékben nyugtalanította Sebesvár kiépítése és megerősítése, ezért a szultán azt követelte Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől, hogy Sebesvára és még néhány másik várat azonnal romboltasson le. Hosszú ideig tartó diplomáciai huzavona után, Sebes-

vár megmaradt. Apafi, hogy a szultán haragját enyhítse és a lerombolásra ítélt várakat megmentse, a tallért küldött a portára. Talán azzal is magyarázható Sebesvár és a többi, bontásra ítélt vár „megmenekülése”, hogy közben erőteljes hanyatlásnak indult a török birodalom.

A Habsburg-korszakban osztrák őrség került a várba. Később, II. Rákóczi Ferenc szabadságharc idején Bóné András kuruc ezredes foglalta el a várat, s a kurucok 1708-ig tartották birtokukat. A kuruc szabadságharc bukása után az osztrákok lerombolták Sebesvárat (is), hogy újabb felkelés alkalmával a „rebellis” magyaroknak többé ne szolgáljon erősségül.

A hajdani büszke vár ma rom, de nem akármilyen, hanem festői környezetében egyike legromantikusabb várromjainknak. Elég sok falrészlete ellenállt az időjárásnak és az emberi pusztításnak. Legépebb a köralakú őrtorony, ettől a falak mentén haladva, pár méterre megfigyelhetünk egy bástyát, amelynek a teteje az idők folyamán beomlott. Ez volt a várkapitány „háza”. Ezzel szemben, a négyszögletű toronyban a várőrség lakott. A négyzetes „őrtorony” a vár északi részén áll, s ezt fogja közre az „ágyúbástya”. A várnak felvonós rendszerű kapuja is volt. Szűk udvarán különböző épületek nyomai is fellelhetők. A vár falainak vastagsága helyenként eléri a 2,5 métert. Kútjából pedig alagút vezetett le a patakhoz, mely végveszély alkalmával titkos kijáratként is szolgált, de betölthette a rejtek-hely szerepét is.

Befejezésül álljon itt egy legenda, amelyik Sebesvárhoz kapcsolódik: Sebesvár és az Élesd környéki Súlyomkő várának urai jó barátságban és megértésben éltek. Egyik várúrnak daliás fia, a másiknak pedig tündérszép leánya volt. Szüleik megegyeztek abban, hogy gyermekeiket összeházasítsák, s ezért már gyermekkorukban eljegyezték őket. Később azonban, amikor kitört az országban a pártütés, a bártokból egyszerre ellenségek lettek, s gyermekeiket is szétválasztották. A fiatalok azonban nem akartak lemondani egymásról. Súlyomkő vára urának fia megszöktette Sebesvár urának szépséges leányát. A leány apja utolérte a fiatalokat, és párviadalban levágta a fiút. A fiát vesztett apa bosszúból leromboltatta ellenfelének várát.

A legenda történelmi magva a Gyerőffyék és Tamásfiak közötti vetélkedés. Az árpádházi királyok kihalása után a Tamásfiak Károly Róbertet, a Gyerőffyék pedig Ottót támogatták a királyi trón megszerzésében, s ez sok harcnak és vérontásnak volt okozója és elindítója.

Ricci József

Szent Donát tisztelete

A szőlősgazdák, szőlőhegyek, különösen a Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben kedvelt védőszentje Donát, aki a középítáliei Arezzo püspökeként 362-ben szenvedett mártíromságot. Tiszteletének szülőhelye a barokk kori Németország. Amikor 1652-ben eréklyéit Rómából a Rajna-vidéki Münsterereifal városába vitték, a kísérő papot villámcsapás érte, de semmi baja nem történt. A csodát Szent Donát közbenjárásával magyarázta. Tisztelete a rajnai szőlővidéken gyorsan terjedt. A XVIII. század óta Magyarországon is elemi csapások, a villámcsapás, jégeső elhárításáért hozzá könyörögtek, emléknapiján (augusztus 7.) körmenettel is megtisztelték.

Donát-kápolna Székesfehérváron

A Donát-tisztelet Székesfehérváron is XVIII. századi eredetű. Öreghegy, a város középker 6ta művelt szőlőhegyének legmagasabb pontjára 1733-ban építették a Donát-kápolnát a szőlőművelő polgárság kérelmére. Két harangja közül a nagyobbikat Korherr Ferenc városi tanácsos öntette 1741-ben. Szent Donát, a szentlélek jelképe: a galamb, Mária és a gyermek Jézus feje fölé koronát tartó Szent József képei díszítették. Kettős felirata közül az egyik így szól: „Az istentisztelet céljára Szent Donátnak ajánlotta Korherr Ferenc.” A másik így hangzott: „Szent Donát légy segítségünk a viharban.” Ezt a Szent Donátnak szentelt harangot az

első világháború idején az egyháznak be kellett szolgálatni, lőszer céljára beolvasztották. Egészen a második világháborúig Donát napján a székesfehérvári templomokból körmenet indult a szőlőhegyi kápolnához, amelynek időpontját a székesfehérvári újságok is hírül adták. A Fejér Megyei Napló 1921. augusztus 5-ei számában olvashatjuk: „A szőlő hegy búcsúja. Vasárnap augusztus 7-én lesz a Szent Donát Kápolna búcsúja. A processzió a belvárosi és a felsővárosi templomokból a 6 órai mise után azonnal indul, hogy a nagy forróság előtt még vissza érjenek.” A kápolnánál elénekelték a Máriához és Szent Donáthoz könyörgő éneket is:

*Szent Donát napján
Istennek szent Anyja könyörögj érettünk,
Óh Mária, Krisztus anyja
Téged kérünk, Isten előtt légy szószólónk,
Szent Donátus pátronussal közbenjárónk,
Hogy mentse meg szülleinke jégesőtől,
Dértől, fagytól, mindenféle rossz veszélytől,
Hogy rendelne alkalmas jó időket,
Bő terméssel áldaná meg szülleinke,
Tekintse meg ezen összegyűlt seregét,
Amely kéri buzgósággal segedelmét.*

A két világháború közötti időszakban az Öreghegyen dolgozók közül sokan bementek egy-egy rövid imára a Donát-kápolnába.

Öreghegy legrégebbi épületét, a Donát-kápolnát, a második világháború végén lebombázták, teljesen megsemmisült. Helyén az 1990-es évekig csupán egy kőkereszt és egy harang nélküli harangláb állt. Tóth Károly fényképész és Molnár Tibor építésmérnök 1930-as években, illetve 1940-ben készült szép fényképeit őriztük a Donát-kápolnáról a Szent István Király Múzeumban. A kápolna 1993-1994. évi újjáépítéséig csupán az öreghegyi Donát utca neve emlékeztetett Szent Donát több mint két évszázados székesfehérvári tiszteletére. A Schultz István építésmérnök tervei alapján felépített Donát-kápolnát 1994. augusztus 7-én szentelte fel dr. Takács Nándor székesfehérvári megyéspüspök.

A móri borvidéken Csókakő 1772-1773-ban épült, majd 1863-1866-ban megújított templomának is Szent Donát a védőszentje. Teljesen kiegészít a második világháború súlyos harcai idején. Oltárképe, amelyen Szent Donát áldó-védő kezeit szép szőlőtőkék fölé terjeszt, egészen új, 1986-ban festette a mezőkövesdi Takács István. Csókakőn ma is két napig tart a Donát-búcsú: az augusztus 7-e utáni vasárnap van a *vidékiek búcsúja*, nagymisével, a meghívott vendégek számára adott ünnepi ebéddel. *Búcsúhétfőn* tartják a *csókaiak búcsúját*, a *falu búcsúját*. Ekkor is ünnepelnek, a munkahelyekre sem mennek be, szabadságot kérnek. Szent Donát ünnepét időjárás-jósló napnak tartották: „Jön a csókai búcsú, majd lesz eső! Donát hetében mindig vihar szokott Csókára jönni. Vagy jégeső vagy hatalmas zápor. Búcsú hetében mindig jön. A búcsúsok azt mondták, ha búcsú szombatján nem jön meg az eső, akkor egy hónapig nem lesz!” „A csókai búcsú hozza meg az esőt. Búcsú hetében néha akkora vihar szokott lenni, hogy a hegyről lezúduló víz köveket görgetett az utcákon. Az öregek ilyenkor szentelt barkát dobtak a tűzre. Szentelt gyertya fénye mellett imádkoztak. Búcsúhétfőn kellett megkezdeni a szőlősorok kitisztítását. Hétfőn reggel kimentek a hegybe kinyúni a szőlő közé vetett babot. Az előző napi vendégeskedés után sokan alig bírtak fölkelni, de menni kellett. Délután már újból folytathatták az ünneplést. Mindig volt néhány Donát névre keresztelt ember a faluban.” – így emlékezett a búcsúra 1990-ben Kalocsai Istvánné 77 éves, Végh Ferencné 67 éves és Végh Donát 63 éves csókakői lakos. Ők énekeltek magnetofonkazettára az alábbi két Szent Donát-éneket is:

- 1. Ó, Szent Donát, buzgó szívedel köszöntünk ma tégedet,
Győzedelmed emlékére szenteljük ez ünnepet.
Te, ki Jézus szent hitéért életed feláldozád,
Megnyerted érte mennyekben a vértanú koronát.*
- 2. Védőszentünk, ünnepeden kérünk téged kegyesen,
Az Istentől kérd mireánk bő áldását szüntelen.
Óvjad jégtől, csapásoktól gyümölcsünket, szőlőnket,*

*S mi fogadjuk, megjobbitjuk bűnnel terhelt életünket.
Ó, Szent Donát, kérj kegyelmet számunkra az Istentől,
Hogy lelkünket megtisztítsuk a bűn minden szennyétől.
És ezáltal méltók legyünk így az égi áldásra,
Hogy az bőven áradhasson fáradságos munkánkra.*

Egykor Donát-kereszt állt a csókakői Öreghegyen. A századfordulón még viharágyúkkal próbáltak védekezni a jégverés ellen. Szent Donát nevét adták a csókakői Magyaros szőlőhegyen felállított viharágyúinak.

A várpalotai Donát-kápolnát évtizedek óta nem használják, berendezése, oltárképe elpusztult. Faragott kő ajtókeretének szemöldökén középről jobbra-balra futó leveles, fürtös szőlőindá emlékeztet azokra az időkre, amikor még itt is a jó szőlőtermésért könyörögtek.

Simontornya szőlőhegyén is Donát-kereszt áll, amely Szent Donát ünnepén virággal feldíszítve várta a templomból processzióval ideérkező híveket. Buda 1724-ben Donátot választotta villámcsapás ellen a város védőszentjévé. Emléknapját a budaiak minden esztendőben fényes ünnepség keretében tartották meg.

Egri szobra és imája

Egerben 1716-ban a ciglédi szőlőkben Erdődy Gábor püspök emeltette Szent Donát szobrát. Talapzatára latinul vésték rá Mózes könyörgését: *Kiterjesztem az Úrhoz kezeimet, megszűnnek a mennydörgések és jégeső nem leszen.* Korábban emléknapján az egri és Eger környéki hívek körmenetben keresték fel Szent Donát szobrát. Az elenyésztett körmeneti hagyományt a környék népe *Donátbúcsú* néven máig emlegeti.

Az egri szőlőművelők így könyörögtek Szent Donáthoz: Imádkozzál érettünk szent Donát püspök és mártír, hogy megmeneküljünk a mennykőtől s égháborútól. Könyörögjünk! Irgalmas, örök Úr Isten! kinek kezében vannak az elemek és minden teremtmények, melyekkel tetszésed szerint rendelkezel, téged alázatosan kérünk, hogy a felhők károk erejét elosztván Szent Donát püspök mártír esedezése által, tőlünk a veszedelmes mennydörgést, villámokat és minden kártékony fürgeteget kegyesen eltávoztatni és mennyei oltalmaddal minden és házainkat, szántóföldjeinket és szőlőinket, mezeinket és kertjeinket megőrizni méltóztatással, hogy Szent Donát püspök és mártír könyörgése által a villámütéstől, jégesőtől, forgószéltől és a fürgeteg minden veszedelmétől megszabadulva, óhajtott csendességben biztosan éljünk, és szent nevedet dicsérjük és magasztaljuk. A mi Urunk, Jézus Krisztus által. Ámen.

Kolozsvári szobrának mondája

A kolozsvári szőlőhegyen áll Szent Donát kőszobra, amelynek fejét néhány évvel ezelőtt letörték. Kolozsváron a következő mondát mesélik a szoborról: A szőlők tetejében, a Hójaerdő alatt áll egy időviselt kőember, Donát a neve. Valamikor pásztorember volt ez a Donát. Ott legeltette juhait az erdőszélen. Egy éjszaka hold világánál észrevette, hogy a hegyet a törökök vágják, hogy a Szamost a Nádas terére vezessék, s ne legyen a városnak ivóvize. Lélekszakadva futott be a városba. Bezörgetett a Monostorkapun, s rohant egyenest a városházára. Éppen csak annyi ideje volt, hogy elmondotta a dolgot, mert holtan esett össze. A katonaságot azonban hamar összetrombitálták, és az ellenséget elkergették. Ezután háládotosságból kifaragták Donát képét, és föltették a hegytetőre. A kőember még most is leszáll minden éjszaka, és körülnéz, hogy nincs-e valami baj a kedves városban. Majd korszaját a Szamosból megmeríti, és úgy tér vissza a helyére. Az átvágott hegynek ezért lett Törökvágás a neve.

Lukács László